



1066 Tidsskrift for Historie

Adresse

1066, c/o Institut for Historie, Njalsgade 102, 2300 København S
www.1066.dk, 1066@hum.ku.dk

I kommission hos Syddansk Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M,
tlf. 66 15 79 99, mail: press@forlag.sdu.dk

Ansvarshavende redaktør

Birgitte Holten, ph.d., Center for Virksomhedshistorie, Handelshøjskolen i København
Porcelænshaven 18 A, 2000 Frederiksberg, bh.lpf@cbs.dk

Tryk og opsætning

Sat med Georgia 10,7 pkt., Narayana Press
ISSN 0106-0627

Redaktion

Benjamin Asmussen, Christina Folke Ax, Martin Bork, Michael Gelting, Anne Katrine
Gjerløff, Pernille Ipsen, Birgitte Holten, Morten Fink-Jensen, Kasper Elmquist Jør-
gensen, Rikke Kristiansen, Morten Larsen, Pelle Larsen, Trine Madsen, Mark Mau,
Anita K. Nielsen, Sune Christian Pedersen, Gunvor Simonsen, Pernille Sonne, Mia
Münster-Swendsen

Anmeldelsesredaktører

Christina Folke Ax, Kasper Elmquist Jørgensen: anmeldelsesred@1066.dk

36. årgang nr. 1, marts 2006

Artikler

Jan Rüdiger

Barbarernes hav og fremskridtets bærere. Østersøen i Europahistorien: et debatoplæg 3

Mads Blom

Almuens nationalisering. Myte eller virkelighed – Vision eller karikatur? 14

Søren Skriver Tillisch

Romerne og os: et debatoplæg 24

Thomas Grane

Kommentar til Romerne og os: et debatoplæg af Søren Skriver Tillisch. 33

Anmeldelser

Den kolde krig på hjemmefronten udgivet af Klaus Petersen og Nils Arne Sørensen. Syddansk Universitetsforlag 2004
(Palle Roslyng-Jensen) 43

Adolf Hitler. Et politisk portræt af Sebastian Haffner. Høst og Søn 2005
(Allan Borup) 44

Trine Madsen

Et erotisk guldkorn fra den "forkerte" bogkasse bagsiden

Forsideillustration

Middelalderen er ifølge meningsmålinger den mest populære historiske epoke – men populærkulturens middelalder er stort set forblevet uberørt af de sidste årtiers faghistoriske revisioner. Således er den unge hansekøbmand, der kommer til 1300-tallets Bergen, af ansigt nok snarere italiensk end lybsk, og selvfølgelig er han "den fremmede". Omslagsillustration til første bind (1991) af Alvers serie på i alt 24 bind.

Om tidsskriftet

1066 henvender sig til alle historisk interesserede. Tidsskriftet indeholder artikler og anmeldelser om dansk og international historie, og stofvalget spænder fra oldtiden til samtidshistoriske begivenheder. 1066 ser det som en særlig opgave at viderebringe resultaterne af kandidatspecialer og ph.d.-afhandlinger. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt og udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Priser

36. årgang:
Abonnement 4 numre kr. 200,-
Institutionsabonnement kr. 250,-
Udenlandske abonnenter kr. 250,-
Introduktionstilbud for
studerende kr. 100,-
Løssalg pr. nummer kr. 50,-
Ældre årg. pr. nummer kr. 25,-

Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l.
bedes rettet til Syddansk Universitetsforlag.
Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig
kildeangivelse.

Giro 804 20 20

Barbarernes hav og fremskridtets bærere

Østersøen i Europahistorien: et debatoplæg

Siden 1989 har den store fortælling om udviklingen af et forenet Europa som en ensrettet proces vundet et sådant indpas, at alternative fortolkningsmønstre knapt synes mulige. Dette har også haft indflydelse på synet på middelalderen: Europas historie skrives i dag ud fra en diffusionistisk vinkel. Imens Østersøen i årene mellem 1995 og 2004 efterhånden er forvandlet til EU's indhav, har historieforskningen omkring (selv-)europæiseringen af Østersøområdet i middelalderen frembragt særdeles divergerende resultater, som dog kun i begrænset omfang er taget til efterretning i den offentlige debat. Her bliver middelalderen stadig beskrevet via historiemyster, der stammer fra 1800-tallet, nu blot med den tilføjelse, at EU står som det endelig mål for den historiske udvikling. Som led i en dekonstruktion af disse tendenser foreslår dette indlæg at skabe en alternativ konstruktion: et 'baltisk Europa' som går på tværs af de hidtidige konstruktioner, såsom 'Tyskland', 'Skandinavien', og 'Øst-Centraleuropa'.

Af Jan Rüdiger, ph.d., Institut für vergleichende Geschichte Europas im Mittelalter, Humboldt-Universität, Berlin.

I sensommeren 2004 mødtes historikere to gange ved Østersøens bredder.¹ Med få ugers mellemrum afholdtes først det 25. nordiske Historikermøde i Stockholm og derefter den 45. Deutscher Historikertag i Kiel. De skandinaviske historikere har ofte afholdt deres møder i universitetsbyer tæt ved Østersøen. Anderledes er det for de tyske historikere, som for første gang nogensinde i 2004 gæstede Slesvig-Holsten i forbindelse med deres halvårlige møder. Derfor er det overraskende, at programmet for Stockholm-mødet ikke indeholdt et eneste arrangement med en udtrykkelig Østersø-tematik, imens der på Historikertag i Kiel var en halv snes sektioner med hver 4-7 præsentationer, der handlede om det baltiske havs historie spændende fra middelalderen til nutiden. Det skyldes ganske vist delvist, at den tyske historikerkonference havde 'rum og kommunikation' som et væsentligt tema. For

at blive indbudt var det derfor en god idé, at ens oplæg omfattede både den rumlige dimension og en hyldelse til genius loci, især da sektionerne helst skulle inddrage kollegaer fra alle mødets officielle 'partnerlande', nemlig Polen og de tre baltiske republikker. Østersøen som en topos for fred og europæisk fællesudvikling stod således stærkt i den direkte politisk påvirkede del af Historikertag. Men ikke desto mindre er det opsigtsvækkende, at tematikken synes at have præget mødet på en måde, der fik den fremtrædende amerikanske middelalderhistoriker, Patrick J. Geary, til at bekymres. Som den globalhistoriker han er, overvejede han, om ikke Østersøhistorien optager en alt for dominerende plads i det tyske historiefags selv billede.²

Man kan overveje, om ikke Østersøens fravær i Stockholm og (for) store nærvær i Kiel simpelthen skyldtes, at temaet i Norden for længst har udspillet sin rolle som

programmatisk nyvinding. Allerede i perioden før Berlin-murens fald havde Østersøområdet jo været 'på kortet' for skandinaviske historikere og, sagt lidt tilspidset, var der måske ikke meget nyt at forvente fra et emne, der allerede var blevet fejret med en særudstilling på Nationalmuseet.³ Alt imens havde tyske historikere primært studeret ganske snævre felter af Østersøområdets historie, såsom hansehistorien, kampen om *Dominium maris Baltici* og den russiske vestekspansion. Østersøhistoriens aktuelle genkomst synes derfor at være sket under kraftig påvirkning fra aktuelle politiske, økonomiske og geostrategiske diskurser. Østersøområdet' (i ental) er blevet et sted for – helst fredelige – møder mellem stater og folkeslag (i flertal), sådan som det har været tilfældet gennem det meste af de foregående ottehundrede til tusind år. Denne forestilling om Østersøen indebærer altså et perspektiv, hvor Østersøområdet, i stedet for at anskues



„Sieben stolze, wundervolle Schwestern küßt das eine Meer“, Rostock, ved Lange Straße i hansestadens centrum. Skulpturens navn, hentet fra et digt af den østtyske digter Kurt Barthel, hentyder til de dengang syv østersølande i harmonisk dans omkring 'fredens hav', et begreb der spillede en stor rolle især under Entspannungs-tiden. Anlægget, der blev oprettet i 1970 og fredet i 1986, blev nedrevet i 2003 (Fotografi: Elke Gose).

som et særegent udkantsområde fjernt fra den store historie, nu blot er blevet til én af mange arenaer, hvor det samme drama opføres, dramaet om Den Europæiske Integration.

Formålet med dette indlæg er at overveje, hvilke bidrag det sidste tiårs Østersøhistorie i Norden kan yde til den Østersøhistorie, som nu skrives sydpå. Jeg vil begrænse mig til middelalderens historie, som jeg mener, er af central betydning i denne sammenhæng, idet der ofte, mere eller mindre udtrykkeligt, tales om, at middelalderen udgjorde det første trin i områdets integration i 'Europa' – hvordan det så end bør opfattes. Det er naturligvis både tåbeligt og i nogle tilfælde direkte farligt at ville tolke dette første, middelalderlige 'trin' som begyndelsen på en vej, der ender om få år, med en retningsbestemthed, der går 'fra Dannevirke til Schengen' eller lignende. Denne form for teleologisk historieopfattelse kender vi alle, og som faghistorikere vil vi gerne tro, at den mest forekommer uden for universitetsverdenen. I forbindelse med middelalderen bruges alt for ofte ord som 'begyndelse', 'rødder' eller 'opståen'. Og derfor er det nogle gange vigtigt bevidst at fravælge udviklingsperspektivet – for derved at kunne rette opmærksomheden mod middelalderen selv, som udgørende en fjern fortid, hvor der fandtes fænomener, som godt kan sammenlignes med det der sker i vore egne dage. Denne komparation bør dog foretages på samme måde, som man sammenligner forskellige kulturer, og ikke som to led i samme kæde.

For at illustrere dette har jeg udvalgt tre overordnede problemstillinger: Østersøen som enhed, europæiserings-paradigmet og historiemysterne.

Østersøen som enhed

Østersøområdet opfattes i dag som en enhed, uden at det dog synes nødvendigt at begrunde denne forestilling. Den forekom-

mer så indlysende, i politisk og økonomisk forskning ligesom i historiefaget, at den nærmest er blevet aksiomatisk. Ironisk nok bliver aksiomet, altså forestillingen om enhed, ikke udvidet til Østersøhistoriens aktører. For middelalderhistoriens vedkommende findes der således ingen overordnet 'magt' i Østersøområdet, der kan tilskrives samme dominerende indflydelse som 'Islam', 'pavestolen', 'riddervæsenet' og 'Byzans' tilskrives i andre dele af Europa. I Østersøens historiografi forekommer aktørerne altid i flertal: konger og riger, byer, ordener, koloniserende grupper, etniske grupperinger; ja selv Hanseforbundet, som tidligere fejlagtigt blev anset for at være en stororganisation, er nu ved at opsplittes i utallige mini-netværk og venskabsforbindelser. Østersøområdet bliver desuden opfattet som et rum, hvor de store narrativer løber ud i hinanden: Danmarkshistorien slutter i Femerbælt, Det Tysk-romerske Riges historie i Pommern og den russiske historie i farvandene uden for Finland. Til trods for områdets relative geografiske sammenhæng er Østersøen så at sige en region med mange historier, men uden én samlende historie.

Det første offer for dette forhold er selve havet. Østersøhistorie er ofte synonymt med de landes historier, der grænser op til Østersøen – selv dem der strækker sig lige til Alperne eller Uralbjergene og ikke har meget at gøre med selve havet. Havet kommer til at spille en passiv rolle: købmænd, flåder, fyrster, (og mere diffuse) 'magter' krydser det, dominerer det, deler det op. Den anskuelse at havet prægede alle slags samfundsforhold, lige fra kystbøndernes særlige erhverv til kongernes måde at herske på, har hidtil vundet indpas i antropologisk orienterede beskrivelser, men den præger ikke i næneværdig grad i de mere 'klassiske', politisk- eller socialhistoriske værker.

Den første udfordring er altså at konstruere regionen som én enhed og som én



Både de venlige og de ikke helt så venlige vendere står i fokus ved Storstrøms Amts forsknings- og formidlingsprojekt „Venner og Fjender“, der i forbindelse med årtusindskiftet har bidraget til et mere 'østersøisk' selvbillede. Illustration af Charlotte Clante til udstillingskataloget *Venner og Fjender* (Nykøbing og Lübeck 2004).

hav-flade. Ikke, selvsagt, for at erstatte de gamle store enheder fra nationalhistorierne dage med nye storregioner i europæisk forklædning: Gevinsten ved at deklarerer Danmark, Polen og Det Tysk-romerske Rige for umoderne og i stedet introducere The Nordic Fringe, Det baltiske Europa eller Centraleuropa er meget lille. Tværtimod bør den Europahistorie, hvis skabelse nu er på dagsordenen, ikke overtage svaghederne fra de nationale historiografier, den søger at erstatte. En historiefortælling, der giver plads til mangfoldighed og måske især til de fortællinger, som ikke tillader os at konstruere kontinuitet og derfor viser os alle historiens blindveje, kan hjælpe os med at undgå fristelsen til at "bygge Europa" (som er titlen på en

velkendt bogserie med bidrag af fremragende historikere).⁴

Det attraktive ved forestillingen om et baltisk Europa er, at det går på tværs af alle hævdevundne storregioner. Det er jo faktisk inden for dette os alle så kære Østersøområdet, at Danmark (og Norden), ifølge de gængse fortællinger, er stødt på Tyskland i tusind år, at germanerne og slaverne har haft deres konfrontation i området fra Arkona til Jalta, at det finsk-samiske bælte, der strækker sig lige til Sibirien løber ud i de norske og svenske bygder, og at løgkuppelklostrenes og de gyldne ikoners byzantinske og moskovitiske verden mødes med Vestens universiteter og universalismer. Hvis man derimod lægger geografien til grund for et begreb om Østersøområdet og definerer området som havet plus de kyststrækninger, der er økonomisk og bebyggelsesmæssigt orienteret mod dette, så har man et 'baltisk Europa', der omfatter størstedelen af det, vi kalder Norden, men området vil også omfatte størstedelen af de tre baltiske stater, som ellers for ganske nylig var gået helt i glemmebogen og nu klart bliver regnet for en del af Østeuropa, men som igennem den tidlige moderne periode blev regnet til Nordeuropa. Begrebet vil i så fald også indbefatte de nordlige dele af nutidens Polen, som altid vil være noget mindre 'kernepolske' end Warszawa og Krakow, og til sidst de nordlige dele af nutidens Tyskland, som man en gang imellem opdager ikke er rigtig 'tyske' – i alt fald ville man som nordbo næppe vælge at opholde sig i det flade holstenske eller brandenborgske landskab, når man vil 'holde ferie i Tyskland'. Der løber faktisk et bredt bælte af skove og moser tværs over grænserne ved Østersøens sydkyst: fra Elbens og Weserflodens udmundinger i Vesterhavet gennem hederne i Nedersaksen og Brandenburg, ind i Warthe- og Netzemarskerne i det nuværende Vestpolen og videre mod det sydøstlige Litauen. Man kan endnu se denne gamle ødemark på nu-

tidens kort over befolkningstætheder. Før 1700-tallets store koloniseringsindsatser, der affødte hede- og moseopdyrkninger, var dette bælte et næsten ubebygget område. Det skabte en barriere for samkvem, som var tilstrækkelig stor til, at den kan udgøre en arbejdshypotese, der er mindst ligeså overbevisende som hypoteserne om betydningen af Det romerske Riges nordgrænse ved Ejderen og betydningen af stednavnegrænsen for oprindelsen af germanske og slaviske sprog.

Man har altså konstrueret et baltisk Europa, som omfatter næsten hele Danmark, Skånelandene og det meste af Sverige og Finland, Estland og Letland, og i mindre grad Litauen, det præjisiske område, som nu er den russiske enklave Kaliningrad, det nordlige Polen, de tyske delstater Mecklenborg-Vorpommern og Slesvig-Holsten, samt mindre dele af Nedersaksen, Sachsen-Anhalt og Brandenburg. Og man kan ikke fortænke læseren i at mene, at der er noget lidt Lego-agtigt over, at historikerne sådan laver deres egen europaregion. Men en arbejdshypoteses værdi består jo først og fremmest i dens forskningspraktiske duelighed, og det er rimeligt at påstå, at alene det at tage al snakken om Østersøen som kulturrum alvorligt og samtidigt at skræve tværs over og udslette nogle af nationalhistoriernes helligste grænser i sig selv er grund nok til at prøve det af.

Det er nemlig ikke bare i de postsocialistiske lande, at kategorier som folk og nation er ved at genopstå for at opfylde tomrummet efter den historiske materialismes fald. I moderigtig påklædning sker det samme jo vestfra. Størrelser som 'race', 'køn' og 'etnicitet' kan, til trods for den poststrukturalistiske påstand om, at de er kulturelt konstruerede, ikke undvære forestillingen om at der er nogle virkelige identitetskerner. I en tid, hvor det er gammeldags at anskue biskop Absalon som en imperialistisk udbytter af den pro-

ducerende klasse, kommer det nogle interesser tilpas atter at lade danerne angribe venderne. Men hvad hvis venderne ikke er vendere? Og hvis islændingene og de norske vestlændinge ikke er gotlændernes og skåningernes nære slægtninge, og hvis holstenerne ikke er tyskere – hvem møder Saxos helte så? Ganske vist stilles lignende spørgsmål allerede, selv på formidlingsniveau.⁵ Men alligevel forestiller vi os næsten automatisk Holsten som tysk, Sjælland som nordisk og Pommern som udløber af det vidtstrakte slaviske Østeuropa. De-konstruktionen af sådanne storregioner er nødvendig, men måske skal der først nogle alternative konstruktioner på bordet for, at vi virkelig kan frigøre os fra nutidens politiske erfaringer og forestillinger.

Europæiserings-paradigmet

De største forandringer af vores forestillingsverden i de sidste årtier er opstået i sammenhæng med 'Europa'. Europahistorien har således ustandseligt listet sig ind på vores agenda på en sådan måde, at man ikke engang behøver at have et sultent øje på EU's lækre forskningsmidler for at proklamere det 21. århundrede som Europahistoriens tid. Lige gyldigt, om man fortæller vores geniale kontinents succes-historie, eller om man udstøder et postkolonialistisk *mea culpa*, er middelalderen nu næsten selvskreven som første kapitel i 'europæiseringens' store historie – ikke mindst siden Robert Bartletts *The Making of Europe* har etableret sig som obligatorisk læsning på mange historiefakulteters introduktionskurser. For den baltiske, nordøstlige del af kontinentet medfører dette syn, at der i middelalderens løb findes to forskellige, konsekutive østersøområder:

- Omkring år 1050 bliver Østersøområdet beskrevet som den uciviliserede rand, hvor kristendommen lige har gjort sit indtog, og som endnu står med det ene

ben i vikingeskibene. Fra dette hav kommer folk, som i tohundrede år hærgede det rigtige Europa, eller med Adam af Bremens ord: Østersøen er *sinus Balticus vel Barbarus*, det baltiske eller barbariske hav.

- Omkring år 1400 går det bedre for Østersøområdet. Nu har det næsten klaret at blive det nordøstlige hjørne i et integreret Europa, om end det stadig halter lidt bagefter.

Man bør ikke tro, at 1990ernes Europahistoriske forskning i de nordiske lande én gang for alle har ryddet op i alle disse karikaturer. Den eneste nyere tyske indføring i nordisk middelalder har det hele. Heri fortælles det, at de nordiske konger først måtte holde op med at være vikinger og "bevæge deres politik i retning af de øvrige europæiske kongedømmers ordensforestillinger". Først da kunne der opstå "et vist værdifællesskab" mellem de nordiske lande og de lande, der fremstod "som eksponenterne for en vesteuropæisk tradition", fordi de husede denne traditions centrale elementer, nemlig kejserdømmet og pavedømmet. Der deles karakterer ud til de ivrigste og de sløveste imitatorer af Europa: da Danmark, Norge og sågar Island havde fået bisper fra Bremen, "var svenskerne ikke endnu nået så vidt", men det skyldtes jo også, at de (omkring 1050!) var "længere væk fra kristendommens normgivende centrum i Rom". Kong Sverres *Tale mod bisperne* viser blot, at "udviklingen i Norge nu næsten er på højde med den europæiske udvikling", men det faktum, at talen blev nedskrevet på nordisk, viser, at der endnu ikke "fandtes lærde nok til at føre diskussionen på latin".⁶

Det er måske ikke så forbavsende, at sådanne opfattelser endnu råder i de lande, der engang selv hørte under det karolingiske rige, og ofte søger at fremhæve, at de har en fortid som foregangsstat og dermed som modeller for en ideel europæisk

statsdannelse. Ja, man har jo faktisk svært ved med det blotte øje at skelne mellem kortene over Karolingerriget og over Romtraktaternes EØF.⁷

Imedens har de nordiske lande, i takt med Sveriges og Finlands tilslutning til EU, udviklet deres egen model for europæisering – eller “selveuropæisering”, for nu at gentage det centrale begreb i rapporten fra det 24. nordiske Historikermøde i Århus i 2001.⁸ Rapportørgruppen, deriblandt Per Ingesman og Thomas Lindkvist, blev enige om bevidst at fravælge begrebet “europæisering” og i stedet at indføre begrebet “selveuropæisering”. Blandt andet fremhævede de den “demokratiske europæisering” i senmiddelalderen, hvor store befolkningslag deltog i nye former for handel, fromhed og fællesskabsdannelse.⁹ Dette vigtige opbrud i Østersøhistorien gælder dog egentlig kun Danmark og Sverige (og Norge, hvis det altså skal medregnes til Østersøområdet). Allerede for Finlands vedkommende er det tvivlsomt, om der kan være tale om en ‘selveuropæisering’, som i så fald begynder med svenskevældet, og det samme gælder for Estland, Letland, det gamle Prøjsen og de slaviske områder langs Østersøens sydkyst, hvor samspillet mellem lokale aktørers “selveuropæisering” og påvirkning eller pres udefra ikke egentlig er til at skille ad.

For en strategi, der ønsker at vægte alle havets kanter lige, er det vigtigt at rette søgelyset mod “common people in common places”. Det er for eksempel idéen bag ‘Culture Clash or Compromise?’, et projekt udarbejdet af Visby-centeret for Østersjøstudier, der netop sigter mod at gøre udvalgte småområder fra Østersøens forskellige regioner sammenlignelige til trods for de store magtpolitiske forskelle, der rådede mellem f.eks. Sverige og Letland. Ligesom Ingesman og Lindkvist gør projektet op med den diffusionistiske opfattelse af europæiseringsbegrebet og fremhæver nødvendigheden af at undersøge “actors who were

deciding in what blend or mixture – if at all – the European culture should be incorporated in the one they already possessed”.¹⁰ Visby-centerets undersøgelser af strategier i lokalmiljøer har udvidet diskussionen til samfundslag, hvis historie kun i meget ringe grad er beskrevet i de skriftlige kilder, og samtidig har de været med til at understrege, at europæisering ikke er en ‘proces’, under hvilken niveauet i de såkaldte kulturelle lavlande hæves indtil alle er skikkeligt europæiserede. Ja, det er faktisk ikke engang en proces, der forløber i en mere eller mindre fastlagt retning. Integration og dens modsætning, segregation, samt det jeg vil kalde for partikularisation (viljen til bevidst at være anderledes), er ikke modstridende forløb, men sociale valg som træffes altid og overalt – i det omfang, valgmulighederne er til stede. Hvad der skete, da fremskridtets bærere, Europas frontkæmpere, nåede frem til barbarernes hav var altså langt fra afgjort på forhånd – hverken dengang eller i dag.

Integrationen havde sin vrangside. De nordiske kongerigers “selveuropæisering” var middelalderen igennem ledsaget af en fremmedgørelse af de naboer, der ikke var med i første omgang: samer og finner i nord, slaver i syd, men først og fremmest balterne og esterne, som i tidernes løb kom til at figurere som hele Europas hedninger par excellence. Derudover blev naboskabet med det græske Europa aktuelt, efterhånden som romerkirken og de ortodokse kirker udvidede deres missionszoner. Naboskabet mellem de to kirkeretninger, som i løbet af vikingetiden og op til 1100-tallet ikke havde været præget af direkte konfrontation, blev mere spændt, nogle gange endog krigerisk – både på det storpolitiske plan og i hverdagslivet. Europæisk ‘integration’ bragte altså lige fra starten segregation med sig. Historikere plejer sågar at tale om Østersøens yderste vestlige del, nemlig Danmark, som del af den baltiske *frontier*. Det betyder, at Øster-

søen udover at være en zone, hvor flere storregioner mødes, også opfattes som en ‘grænse’ i det hele taget. Mærkeligt nok synes denne sidste opfattelse ikke på nogen måde at påvirke den almindelige retorik om Østersøen som alle tiders rum for fredelig kommunikation.

Historiemyterne

Det, der gør europæiserings-paradigmet i dets diffusionistiske forstand så ‘indlysende’ i mange europæiske lande, er, at det har en parallel i et af de mest uimodsige argumenter i dagens politiske og kulturelle debatter. Sådan fungerer det: Når en vis økonomisk interessegruppe synes, at der er for meget social tryghed i et givet statsligt system; når byboere diskuterer om man skal give tilladelse til et forkromet højhusbyggeri eller nattestøj fra cafeer og spillesteder; når man slås om flaskepant eller kvægtransport, Femersundbroen eller DNA-prøver i rejsepass – så er det den, der kan hævde, at hans eller hendes argumenter er mere ‘europæiske’ (og helst i tillæg: at de andre er ‘snæversynede’), der kan forvente at blive støttet. Som bekendt er selv afskaffelsen af de europæiske universitetssystemer til fordel for det amerikanske blevet ledsaget af samme argument. I den offentlige debat har ‘europæiseringen’ nærmest antaget karakter af en *prima ratio*, en grund der tilsidesætter alle modargumenter og indvendinger. Efterhånden som mere og mere står på spil, bliver det således mere og mere ‘indlysende’ at betragte europæisk historie, de sidste årtiers integrationshistorie såvel som Europahistorien så langt tilbage, som den overhovedet kan strækkes (altså til højmiddelalderen), i et lignende perspektiv. Faktisk bliver det hele tiden sværere ikke at opfatte middelalderens ‘europæisering’, for nu at holde os til den, som en ensrettet udvikling og i stedet at forstå den som en udvidelse af den mængde af handlemuligheder, som de enkelte aktører havde til deres rådighed.

Når man oplever nutidens ‘europæisering’ som både uundvigelig og uhyggelig (hvilket er tilfældet i langt de fleste Østersølande), bliver alternativet den før-historiske utopi. Før europæiseringens første bølge må der jo have været et sted i en tid, hvor der slet ingen europæisering fandtes. En tid, da barbarernes hav var befolket af simple, lykkelige mennesker, der passede hver sit og, når de tilfældigvis var vikinger, engang imellem gav europæerne nede sydpå et par på tæven. Det er intet under, at tidlig og sen middelalder i alle Østersøområdets nationale historiografier fremstår som to skarpt adskilte epoker, i langt højere grad end det er tilfældet i for eksempel fransk eller spansk historieskrivning. I Danmark, og endnu mere i Norge, er vikingetid og middelalder op til omkring 1250 en storhedstid, mens senmiddelalderen fremstår som en epoke karakteriseret af nedgang, opløsning af kongedømmet og riget (for Danmarks vedkommende), af selvstændighedens tab (for Norges og Sveriges vedkommende), af øget kirkelig dekadence, bøndernes undertrykkelse og af inddelingen af frie og lige mænd i stænder. Og oven i alt det er der såmænd også agrarkriser og hungerperioder, der kulminerer i Den sorte Død, og som forvandler frugtbare landskaber til ødemark. Men det er ikke nok, for i tillæg har de fremmede taget magten: holstenervældet i det udplyndrede Danmark, mecklenborgernes tronkrav i Sverige og frem for alt Hansaen. Fremmede der alle kan tolkes som ‘tyske’, og det vil under indtryk af erfaringerne fra 1800- og 1900-tallet uvilkårligt tegne et negativt billede – et billede der, selvom historiefaget for længst har taget afsked med de fleste af de ovennævnte tolkninger, lever videre i den populære forestillingsverden.

De nationale historiefortællinger øst for Østersøen, fattige som de er på tidlige indfødte fyrster, skriftlige og frem for alt folkesproglige kilder, er ret forskellige fra

de skandinaviske. Alligevel fremstår den tidlige middelalder, måske netop i dens 'forhistoriskhed' og derved forstærkede forskellighed, som en slags guldalder: Det er ikke for ingenting, at de onde magter i Andrejs Pumpurs' lettiske nationalepos *Lāčplēsis* (Bjørnedræberen, 1888) kommer sejlene op ad Dynafloden i tyske korsrideres skikkelse, mens helten finder bistand hos den før-kristne verdens jord- og havguder. Denne tendens til at beslaglægge tiden før ca. 1200 og erklære den for 'sin' nationale fortid og betragte den som mere 'ægte' og uforvansket end de følgende århundreder, er meget mere udpræget i Baltikum end i Skandinavien: for eksempel går den lettiske Dievturība-bevægelse langt videre end de nordiske Ásatrú-dyrkere. Hvad de har til fælles, er først og fremmest den negative tolkning af senmiddelalderens fænomener, der opfattes som kommende 'udefra'. Tiden efter ca. 1200 kan for Baltikums vedkommende mere indlysende end for Skandinaviens beskrives som en periode med fremmedherredømme – dog med den interessante nuance, at danskervældet i Estland stort set bliver forskånet for den negative tolkning, der især har ramt Sværdbrødrenes og Den tyske Ordens tilstedeværelse i Estland og Letland. Det skyldtes blandt andet, at den estiske og lettiske nationalbevægelse i årtierne omkring 1900 først og fremmest så deres fjender i den lokale tysktalende adel.

Lignende forhold råder i Polen, hvor Henryk Sienkiewicz' roman *Korsridderne*, der nok er mere populær end hans internationale succesværk *Quo vadis?*, har haft en virkning, der overgår samtlige Ingemanns romaner. Dette gælder dog mest for det indenlandske Polen og ikke for de pomerske kystområder, der for ganske nylig er kommet 'tilbage' til Polen. Hele Østersøens sydstrand mellem Ejderen/Kongeåen og Memelfloden står faktisk, hvad angår nationale myter, i en prekær position. I

modsatning til både de nordiske lande og Baltikum er disse områder nemlig blevet indlemmet i nationer – den tyske og den polske – som har deres historisk-mentale tyngdepunkter langt inde på kontinentet, nemlig henholdsvis langs Rhinen (Tyskland) og mellem Gniezno og Kraków (Polen). Derfor måtte erobringen af Sakslerlandet, de østersøslaviske områder og Prøjsen og deres integration i 'Tyskland' (eller snarere østfrankerriget, der i 1800- og 1900-tallet blev opfattet som tysk), ligesom Pommerns og Pomerellens tilhørsforhold til Polen, opfattes som positivt. Når nogen en sjælden gang vovede at kritisere indlemmelsen af de sydlige Østersølande i Tyskland blev de ofte mødt med mistanken om, at der lå en form for separatisme bag. Der er vist ikke nogen anden nation i Europa, der har rakket så hårdt ned på alle former for separatisme som den tyske. I tråd hermed blev frankisk ekspansion også betragtet som noget positivt (fordi frankerne blev betragtes som en slags tyskere in spe). Frankernes erobring af Saksen i Karl den Stores tid, kristianiseringen og *Ostsiedlung* (saksisk og frankisk immigration til de slaviske områder øst for linjen mellem Kiel og Magdeburg) i hvad der senere blev til 'Nordtyskland' kunne fremstilles som en serie af fremskridt.

Selv om de enkelte portrætter af den tidlige og sene middelalder altså er ret forskellige og undertiden helt modsatte i Østersøområdet forskelligartede historiekulturer, har de dog det til fælles, at epokegrænsen i 1200-tallet præsenteres som dybere og brattere end alle andre sådanne skel i området historie før industrialiseringen. Derudover hersker der enighed i disse historiekulturer om, at epokeskellet, der opdeler middelalderen, markeres ved en forandring, som kom sydvestfra, og som skiller en tidlig, nærmest historieløs tilstand fra en 'europæiseringens' tidsalder. Det er derfor heller ikke så mærkeligt, at Østersøområdet mest populære

historiemyster, der præger nutidens historiesyn uden for universiteternes mure, for det meste er spundet over den tidligere epoke. Kalmarunionen og Margrethe I er langt mindre kulørte end vikingeheltene og Saxos eller Snorres konger og skurke fra 1000- og 1100-tallet. Historiefestspillene, der om sommeren finder sted i hundredvis i de norske bygder, har stort set alle et vikinge- eller Snorretema (eller begge dele sådan som det for eksempel er tilfældet i det største og ældste af dem alle, Stiklestad-spillet på Olsok), og det samme gælder for de mange historiske oplevelsescentre i Danmark. Her står Middelaldercenteret ved Guldborgsund, med sin rekonstruktion af samfundsforholdene omkring 1400, temmelig alene blandt de mange vikinge- og jernalderlandsbyer. I Sverige er middelalderugen på Gotland med sit fokus på 1361 næsten den eneste undtagelse fra reglen – men selv den store gotlandske festival begræder egentlig, at den tusind år gamle bonderepublik døde brat under Valdemar Atterdags sværd og spyd, mens de hanseatiske visbykøbmænd passivt så til.

Faghistorikere kan have megen sjov ud af at udforske disse former for 'historiebrug' og er – med rette – stolte over at

bidrage til og videnskabeligt underbygge disse former for formidling. Vi glemmer blot undertiden, at det ikke bare er for sjov. Rent ud sagt tænker vi, som elsker at lege med fortidens glemte fortællinger, sjældent på, hvor farlige vi er. Middelalderhistorien er ikke bare noget, vi bruger vores liv på at forstå, og som andre familier tager en lørdagstur til. Middelalderen indgår i samfundets socialt og politisk aktive viden om historien, der undertiden bruges som argument, men som ofte er endnu stærkere, når den *ikke* bruges som argument.

Der er ikke tvivl om, at det mest er den moderne historie, som bruges til at forankre den aktuelle debat historisk. I Baltikum, Polen og Tyskland overskygger det 20. århundrede nok alt andet, mens der i Norden godt kan argumenteres (for så vidt som historien overhovedet indgår i debatten) på baggrund af forhold, der ligger langt tilbage i 1800-tallet. Der er ingen tvivl om, at den nyere historie er den, der har den retorisk stærkeste virkning. Samtidig indebærer anvendelsen af den moderne historie dog, at denne histories betydning og tolkning underkastes debat og refleksion. Ingen af de store temaer i 1800- og 1900-talshistorien, der tillægges argumentativ værdi i vore dages politiske



S:t Hanskvarteren & Stora Torget
Centrum i det medeltida Visby

Visby har varit handelsplats ända sedan vikingatiden. Sin storhetstid hade Hansestaden Visby under 1100- och 1200-talen. Ännu idag finns mer än 200 medeltida stenhus kvar. I S:t Hanskvarteren runt den forna medeltida hamnen och på Stora Torget blomstrar handel och skänkstugor nu som då. Här finner du intressanta butiker, caféer och restauranger samt museer. Här möter du kvalitet och god design i konst och hantverk, kläder och päls - tidlösa och genuina gotländska produkter.

Gör ett besök i svindlande historisk miljö i Världsarvstaden Visby

www.sthanskvartern.com

Intet sted i Østersøen bruges havet og middelalderen mere intensivt end på Gotland og i Visby, "Regina maris" (havets dronning). Identitetsmæssigt og kommercielt har opskriften i årevis haft stor succes (fra turistavisen 'Gotland just nu', sommer 2005).

og kulturelle debatter, tolkes på én entydig måde – det gælder både for Treårskrigen og 1864-sårfeberen, emigrationen til Amerika, de nationale bevægelser i Finland og i Baltikum, de russiske revolutioner i 1905 og 1917, de to verdenskrige, Den kolde Krig og for Murens fald i 1989.

Anderledes er det for middelalderhistoriens (og mere eller mindre hele den førmoderne histories) vedkommende. Netop fordi denne historie sjældent spiller en udtrykkelig rolle i nutidens kontroverser, bliver den af nutidens mennesker stadigvæk opfattet på en måde, som har udviklet sig gennem lang tid og har genereret faste 'historiemyster'. De store middelaldermyter, som alle og enhver (bortset fra eleverne) kender, er ikke blevet underkastet nogen gennemgribende revision – ikke engang de meget omdiskuterede vikinger. Eller rettere sagt, faghistorikernes revisionistiske aktiviteter bliver ikke bemærket 'ude i samfundet'. For blot at nævne ét eksempel – alle læsere vil kunne tilføje flere – Liv Margarete Alvers serieroman *Hanseatene* (Oslo 1991ff.), hvis første bind hedder *Den fremmede*, handler frem for alt om den unge hansekøbmand Hannes Niedegger fra Lübeck, der forelsker sig i en pige fra Bergen. Den handler også om hansekøbmænd, der opfører sig præcis som besættelsesmagtens soldater i andre populære romaner og film, de er arrogante over for de magtesløse nordmænd og -kvinder og tiltaler dem med kommandoer i nutids-højtysk. I romanen findes der ingen spor af det seneste halve århundredes debat om hansekøkonomiens betydning for Norge og selvfølgelig heller ikke noget om den almindelige kulturelle udveksling mellem de nordlige kyster, og der er slet ikke noget om, at hansestæderne vist nok ikke var så tyske dengang, som de siden er blevet. Lignende eksempler kan findes fra alle Østersøens bredder: skandinaver er grove, men på bunden ret hyggelige udplyndrere; tyskere er dygtige og opfindsomme, men mindre hyggelige; sla-

verne har tæt kontakt til jordkræfterne og det overnaturlige; og den lærde præst er sikkert hentet fra en elitehøjskole et sted mellem Bruxelles og Strasbourg.

Man kan altså gå ud fra, at disse historiebilleder og historiemyster om middelalderen, der som regel er opstået i 1800- og tidligt i 1900-tallet, stadig er i live i alle Østersølande (og ikke bare dér, selvsagt). De er 'i live', og derfor har de indflydelse på dagens og fremtidens politiske udviklinger. Det er svært at sige akkurat, hvordan de udøver denne indflydelse. Men hvis det er sandt, at middelalderen tolkes som den første europæiseringstid, og at en tidlig 'egen' middelalder står i modsætning til en sen 'fremmed' middelalder (undtagen for Nordtysklands vedkommende, der ifølge denne fortælling desværre helt mangler en 'egen' tidlig middelalder og i stedet må betragte sydlige kejsere og bisper, som om de var dens 'egne') – ja, så går man slet ikke for vidt, hvis man hævder, at banegårdsromaner og computer-spil med middelaldertematik kan være betydningsfulde for den Europæiske Unions fremtid. Især i en region som Østersøen, hvor alle politikere højrostedet deklarerer én enhed, selv om regionen faktisk indeholder en halv snes historiekulturer, der hver har sit eget 'Europa'. Når historikerne undersøger disse historiemyster samtidig med deres genstande, altså den 'egentlige' middelalderhistorie, er de på sæt og vis også med til at opbygge Europa. At gøre det med et bevidst forsæt om at konstruere ét middelalderligt Østersø-Europa, der antages at eksistere på tværs af de almindelige regionsgrænser og indeholder et Holsten der ikke er tysk, et Letland, der ikke er østeuropæisk og et Danmark, der ikke er nordisk, hjælper med til at afkræfte de gamle tolkninger.

Desuden gælder det om at tage det aktørcentrerede perspektiv op. Hvis man gør det, kan man opfatte 'europæiseringen' som en udvidelse af optionsmængden, af de valg og handlemuligheder hver enkelt

havde, og ikke som en tilpasningsproces, hvor endemålet var, at Østersøen kom til at ligne Europa. Ved at demonstrere, hvor mange europæiseringer der var mulige i middelalderens Østersøområde, kan historikerne måske bidrage til at modsige dem, der hævder, at nutidens og fremtidens europæisering er lig med en ensretning. Folk i den nordiske velfærdsverden såvel som i de postsocialistiske samfund har alt for ofte fået at høre, at deres nølen over for de nye tiders angivelige nødvendigheder er i modstrid med verdens gang. Et kig på en ny middelalderhistorie i regionen kan hjælpe med til at genvinde evnen til at tænke på de alternativer, der tilsyneladende er forsvundet fra den politiske debat. Til syvende og sidst vil 'selv-europæiseringerne' rundt om barbarernes hav alligevel komme til at se helt anderledes ud, end fremskridtets selvudnævnte bærere går rundt og tror.

Jan Rüdiger

¹ Jeg har valgt at begrænse noterne til værker, som direkte citeres i teksten, og forlader mig på, at læserne vil kunne genkende de slagord og trends, der hentydes til. Der er dog to værker, som jeg ikke har haft mulighed for at tage stilling til, nemlig Kristian Gerner og Klas-Göran Karlsson: *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt*, Stockholm 2002, og Nils Hybel: *Danmark i Europa 700-1300*, København 2003.

² Patrick J. Geary: Ein Blick vom Übermeeres. The 45th Historikertag as experienced by a non-European, *Historisches Forum* 4, s. 163-167, elektronisk tilgængelig under http://edoc.hu-berlin.de/e_histfor/4.

³ Se Michael Andersen m.fl. (red.): *Østersøen-Mare Balticum. Myte, historie, kunst i 1000 år*, København 2002.

⁴ Den franske historiker Jacques Le Goff har været initiativtager til en bogserie med den overordnede titel *Faire l'Europe*, der udkommer samtidig i fem europæiske lande. Blandt bidragsyderne til rækken er Aaron J. Gurevic, Umberto Eco, Franco Cardini og Peter Brown.

I sit forord til hvert bind understreger Le Goff historikernes forpligtelse til fra hver sit ståsted at bidrage til opbygningen af det forenede Europa.

⁵ Det gøres bl.a. af Storstrøms Amts aldeles glimrende projekt „Venner og Fjender”, som i flere år har arbejdet med at synliggøre Lolland-Falsters stilling mellem dansk og vendisk, især med vægt på den fredelige slaviske 'hverdags-'tilstedeværelse på øerne. Det vigtigste publikums-mæssige resultat var museumsudstillingen "Venner og Fjender – dagligliv ved Østersøen 700-1200", som blev vist i Nykøbing F. og i Lübeck i 2004.

⁶ Martin Kaufhold: *Europa und der Norden im Mittelalter. Die Integration Skandinaviens in das christliche Europa*. Darmstadt 2001, s. 10, 164, 68, 129. At forfatteren, hvis bog er blevet publiceret af et af de bedste tyske videnskabelige forlag, efter litteraturlisten og stavfejl at dømme ikke læser skandinaviske sprog, gør disse synspunkter delvis forståelige, men viser også, at nordiske landvindinger inden for historiefaget har svært med trænge igennem syd for Femerbælt.

⁷ Disse to kort er gengivet 'en face' i den seneste version af den europæiske *sonderweg* som succeshistorie skrevet af wienerprofessoren Michael Mitterauer: *Warum Europa? Mittelalterliche Grundlagen eines Sonderwegs*, München 2003.

⁸ Per Ingesman og Thomas Lindkvist: Norden och Europa under medeltiden: europeisering eller själveuropeisering? Ds. (red.): *Norden og Europa i senmiddelalderen. Rapport til Det 24. nordiske Historikermøde*, Århus 2001, s. 231-236.

⁹ Per Ingesman og Bjørn Poulsen: Danmark i senmiddelalderen: demokratisk europæisering? Ds. (red.): *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, Århus 2000, s. 9-29.

¹⁰ Se Nils Blomkvist (ed.): *Culture Clash or Compromise? The Europeanization of the Baltic Sea Area 1100-1400*, Visby 1998; Nils Blomkvist og Sven-Olof Lindkvist: *Europeans or not? Local-level strategies on the Baltic Rim 1100-1400 AD*, Visby 1999, især kapitlerne om 'Common People in Common Places' I og II, s. 9-30 og 292-314.